

SŁAWOMIR GODEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

O CENZURZE PISM ADWOKACKICH W TZW. POLSKICH GUBERNIACH CESARSTWA ROSYJSKIEGO W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

W znakomitych pamiętnikach Stanisława Morawskiego, absolwenta Uniwersytetu Wileńskiego i znanego lekarza, znaleźć można ciekawy fragment poświęcony asowi wileńskiej palestry, Benedyktowi Puciłowskiemu: „Co się tyczy zbijania artykułów Statutu i konstytucji cytowanymi przez drugą stronę ukazami, przypominam sobie z tego powodu, że Puciłowski, pierwszy z talentu stary adwokat wileński, kiedy raz w owym czasie strona przeciwna do muru dowodami jego z prawa wziętymi przyparta, ukazem inaczej zupełnie brzmiącym zasłonić się chciała, rozdrażniony w niebacznym zapędleniu zapomniał się do tego stopnia, że powiedział na publicznej sesji: «A to prawo takie chyba w Algierze pisano!». Algier wtedy jeszcze do dejów należał. Doszło to do wiadomości władzy i Puciłowski za to na całe życie od sprawowania obowiązków publicznego obrońcy odsądzony został¹.

Pamiętnikarz przywołał, zapewne głośny na Litwie epizod w kontekście obszerniejszych uwag na temat stanu niepewności, jaki w sferze prawa wywoływało w guberniach zachodnich Cesarstwa krzyżowanie się dawnych przepisów prawa polsko-litewskiego (zwłaszcza Statutu litewskiego i konstytucji sejmowych) z coraz większą masą rosyjskich

¹ S. MORAWSKI, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818-1825)*, wyd. A. CZARTKOWSKI i H. MOŚCICKI, Warszawa 1924, s. 430.

ukazów². Na eksces Puciłowskiego warto jednak spojrzeć także pod nieco innym kątem. Oprócz przykrych dla krewkiego adwokata konsekwencji osobistych miał on bowiem także inne następstwa, i to w daleko szerszym wymiarze. Oto nauczone doświadczeniem władze rosyjskie zdecydowały się na poddanie cenzurze wszystkich pism drukowanych przez adwokatów w związku z prowadzonymi przez nich procesami. Nieco światła na tę kwestię rzuca zachowana w Archiwum Historycznym Państwa Litewskiego w Wilnie korespondencja urzędowa³.

Istotną rolę w sprawie odegrał rezydujący w Warszawie wielki książę Konstanty⁴. To właśnie zwiążył raport cesarzewicza o wypadkach z udziałem Puciłowskiego zatwierdzony przez Aleksandra I 22 kwietnia 1825 r.⁵ stał się punktem wyjścia dla opracowania i wprowadzenia w życie nowych zasad publikowania druków adwokackich⁶. Kopię raportu

² S. GODEK, *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012.

³ Rkps, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Vilnius), F. 567, ap. 2, 1614 (teka z dokumentami opatrzona jest napisem: *O zabronieniu drukowania bez cenzury mów adwokackich i o usunięciu adwokata Puciłowskiego od obowiązku, od 24 kwietnia 1825*).

⁴ Przypomnijmy, że na mocy ukazów imiennych do Senatu z 11 lipca 1822 r. Konstanty objął w guberniach: wileńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, wołyńskiej, podolskiej oraz w obwodzie białostockim, jak to obrazowo ujął niegdyś Szymon Askenazy: „kierunek naczelny nie tylko nad wojskowością, lecz także nad zarządem cywilnym ścisłej Litwy. Odtąd władze gubernialne tameczne, z generał-gubernatorem wileńskim na czele, nie tylko doraźnym poufnym, lecz stałym urzędowym trybem, we wszystkich sprawach ważniejszych zamiast do cesarza i ministeriów w Petersburgu, mogły zwracać się do cesarzewicza do Warszawy”. SZ. ASKENAZY, *Łukasiński*, I, Warszawa 1929, s. 166 i n. (reprint Poznań 2005). Ostatnio o tym także L. MAŻEWSKI, B. SZLACHTA, *Wielki Książę Konstanty jako wicekról de facto?, [w:] System polityczny, prawo i konstytucja Królestwa Polskiego 1815-1830. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, red. L. MAŻEWSKI, Radzymin 2013, s. 123 i n.

⁵ *Wysoczajsze utwierdzionnyj доклад Jego Imperatorskago Wysocchestwa Cesarewicza i Wielikago Knajzja Konstantina Pawłowicza – O zapieszczeniu w prisojediniennyj ot Polski gubernijach pieczatki bez cenzury adwokatskija riecz i drugija po tjażebnym diełam bumagi, [w:] Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii (dalej PSZ), XL, nr 30328, Peterburg 1830, s. 208-209. Tekst rękopiśmienny (w drobnych szczegółach różniący się od tamtego): F. 567, ap. 2, 1614, k. 2-5.*

⁶ Na przejawy dużej aktywności Konstantego w zakresie cenzurowania gazet wileńskich, wydawnictw drukarni żydowskich zwracał uwagę D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803-1832*, Wrocław 2010, s. 166, 174. Jej

dołączono do datowanego na 24 kwietnia 1825 r. (z Warszawy) pisma Konstantego do Mikołaja Nowosilcowa⁷. Wielki książę wyjaśniał w nim krótko, że z powodu użycia przez adwokata wileńskiego Sądu Głównego Puciłowskiego w drukowanej i odczytanej przed sądem mowie nieodnoszących się do istoty rzeczy i przyganiających wyrażen („ukoritielnych i k diełu nie prinadlieżaszczich wyrażenij”) rozkazał go aresztować na trzy miesiące i wydalic z adwokatury, a w międzyczasie zwrócił się do cesarza z raportem, którym starał się wyjednać u monarchy wydanie zakazu drukowania mów adwokackich i innych dokumentów związanych z toczonymi procesami sądowymi bez zgody cenzury oraz wprowadzenia stosownych regulacji prawnych dotyczących tej materii. Konstanty informował ponadto Nowosilcowa, że w związku z tym, iż car zaaprobował 22 kwietnia 1825 r. poczynione w raporcie propozycje, kopie tego dokumentu zostały przesłane także ministrom oświecenia i sprawiedliwości w celu wykonania monarszej woli.

Nieco więcej o okolicznościach związanych z incydentem z udziałem Puciłowskiego dowiedzieć się można z treści wspomnianego raportu wielkiego księcia złożonego carowi. Wstępny fragment dokumentu

rezultatem były przypadki konfiskaty i palenia wydanych, a nawet rozprawdzonych już numerów, zamykania redakcji, aresztowania redaktorów oraz usuwania cenzorów. Autor mówił o „represyjnych zarządzeniach dyktowanych przez Konstantego z Warszawy”. Por. też B. SZYNDLER, *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1993, s. 63 i n. Ostatnio obszerniej o cenzurze druków żydowskich w Królestwie Polskim i na Litwie w początkach XIX w. pisał D.A. ELJASZEWICZ, *Prawitielstwienaja polityka i jewriejskaja pieczat w Rossii 1797-1917. Oczerki istorii cenzury*, S. Peterburg, Jerusolim 1999, s. 95 i n.

⁷ F. 567, ap. 2, 1614, k. 1. Nowosilcow był już wówczas od kilku miesięcy kuratorem wileńskiego okręgu naukowego. Stanowisko objął 1 września 1824 r. po księciu Czartoryskim, który funkcję kuratora pełnił w latach 1803-1824. S.W. ROZDESTWIENSKIJ, *Istoriczeskij obzor diejatielnosti Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija 1802-1902*, S.-Peterburg 1902, s. 148 i n.; D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 56 i n. O ogromnym wpływie Konstantego i Nowosilcowa na działalność cenzury w Królestwie Polskim: A. KRAUSHAR, *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego (1819-1829)*, Kraków 1911; N. GAŚIOROWSKA, *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*, Warszawa 1916, s. 38 i n., 40, 83 i n., 122, 124 i n., 142, 170 i n., 173, 184 i n., 190 i n., 209 i n., 238 i n.; B. SZYNDLER, *Mikołaj Nowosilcow (1762-1838). Portret carskiego inkwizytora*, Warszawa 2004, s. 43 i n.

następująco wprowadza w osnowę sprawy: „Wilenskago Gławnago Suda adwokat Putiłowski w aprielie miesjace siego goda, czitaja w prisudstwii togo suda riecz w opravdanije priedsiedatielja Kowienskago Ziemsko-Powietowago Suda Kozakowskago, po diełu o priobrietanii im Kozakowskim ot Mielwinskih spornago imienia, o kojem w tom że powietowom sudzie proizwodzitsja tjażba, mieźdu proczago w oznaczennoj rieczii izjasnił: czto wospreszczenije sudzjam priobrietat imienia istcy: Nartowski i Staroninskij izwleikli razwie *iz pamjatnikow Atilli imi samymi gdzie-to wykopannych; ibo podobnoj dikosti niet ni u odnogo naroda*; czto za tiem sdielannoje protiv priedsiedatielja Kozakowskago wozraźenije, sledujet prizat *dikim i kliwietoju wydumannym*, i dołżno byt *s prienebreženijem* otrinuto, i czto *nieprawdami* wowleczen Litowski Wojennyj Gubernator w pieriepisku po oznaczennomu diełu, *i upotrieblieno wo zło dowierije jego Wojennago Gubernatora*”⁸.

Z przytoczonego urywka wynika, że występując przed wileńskim Sądem Głównym, Puciłowski rzeczywiście próbował torpedować żądania przeciwników swego klienta osobliwą argumentacją, przekonując, że są one oparte na dzikich, a nawet oszczerco wymyślonych prawach godnych Atylli, a nie cywilizowanego narodu, i w związku z tym powinny być z lekceważeniem odrzucone. W perspektywie dalszego biegu wypadków uwagę zwraca podniesiony przez adwokata zarzut dotyczący rzekomego wprowadzenia w błąd wojennego gubernatora, u którego widocznie jego adwersarze szukali wcześniej protekcji⁹.

W raporcie stwierdzono następująco, że co prawda Sąd Główny ukarał adwokata za wspomniane „niewmiestnyja i ukoritielnyja wyrażenija” surowym upomnieniem, to jednak w związku z tym, że „odno napominanije sije nieudowlietworitielno priedpisannoj w konstitucjach 1764 i 1766, rawno w ukazie 23 diekabrja 1797 goda strogosti za podobnyja priestuplienija”¹⁰, i że palestrant był już wcześniej karany przez sąd za

⁸ Cytuję według PSZ. Por. przyp. 5.

⁹ Długo, bo od 17 kwietnia 1812 r. aż do 24 grudnia 1830 r. wileńskim generał-gubernatorem był Aleksandr Michajłowicz Rimskij-Korsakow. Por. *Gubernii Rossijskoj imperii. Istorija i rukowoditeli. 1708-1917*, red. B.W. GRYZŁÓW, Moskwa 2003, s. 17.

¹⁰ Konstytucja z 1764 r. stanowiła: „A że UU. patronowie *laesive* stawają *sub praetextu* niby żałoby aktora, nie zachowując żadnej modestii, obserwancji sądu i stron,

pieniactwo („jabiedniczestwo”), wojenny gubernator rozkazał aresztować Puciłowskiego, o czym następnie zawiadomił Konstantego. Wydaje się, że decyzja o osadzeniu Puciłowskiego na odwachu musiała jednak budzić pewne wątpliwości generał-gubernatora, skoro wraz z doniesieniem o incydencie nie omieszkał przesłać do Warszawy datowanego na 27 maja 1819 r. pisma byłego wileńskiego kuratora, księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, o wolnym druku w Wilnie mów adwokackich odnoszących się do spraw sądowych¹¹. Tymczasem Konstanty nie tylko

częstokroć strony, przeciwko którym stawają, wexować zwykli; zacyzm *pro tanta vexa et laesione, poena abjudicationis a patrocinio* karani być mają, *ad instantiam cujusvis ex termino tacto*”. Obraza sądu lub strony przeciwnej nie była zresztą jedynym powodem, dla którego adwokat mógł być w świetle tego aktu usunięty z palestry. *Volumina Legum* (dalej VL), VII, wyd. J. OHRYZKO, Petersburg 1860 (reprint Warszawa 1980), s. 179 (*O patronach*). Konstytucja z 1766 r. różnicuje odpowiedzialność adwokatów za wymienione w akcie uchybienia. Adwokaci odpowiadali „*in levioribus* zapłaceniem grzywnien trzech na szpital, a *in gravioribus* ukaraniem *pro arbitrio* sądu naszego”. VL, VII, s. 240 (*Ostrzeżenie urodzonych patronów*). Datę 23 grudnia 1797 r. nosi *Ukaz Jego Imperatorskiej Mości Samowładnącego Wszech Rosją z Rządzącego Senatu: Rządowi Gubernskiemu Litewskiemu*. W języku polskim opublikowano go w «Kurierze Litewskim» w numerach 40 i 41 z 16 i 20 lutego 1798 r. Osobny druk polski, nieznacznie różniący się od wersji opublikowanej w gazecie, zawiera *Zbiór ukazów 1797-1829*, Biblioteka Narodowa w Warszawie sygn. I A 4 a, k. 1-2. W istocie Senat wypiełniał wspomnianym ukazem wolę monarszą wyrażoną 14 grudnia 1797 r. Datę tę nosi *Wysocejsze utwierdzonej dokład Senata – O wyborze adwokatow w Litowskiej Guberni; ob otreszenii ich, o dołżnosti i o przedostawlieni wsjakoj tjażuszczejsja storonie proizwodit delo swojo i bez adwokata*, [w:] PSZ, XXIV, nr 18266, s. 817-820. Ukaz stanowił: „ażeby adwokaci sami, i aplikująca się u nich młodzież, zostawali pod władzą i dozorem sądu, który onych stanowiąc, wybierając i usuwając, za ich przestępstwa, a osobliwie za wykroczenia przeciw rządowi, odpowiadać powinien”. Wśród dwunastu przyczyn, „dla których adwokat odsądzony być powinien od swego miejsca”, akt wymieniał następującą: „Jeżeli będzie często sąd zatrudniać rzeczami niepotrzebnymi, i przez to czas nadaremnie zagajać, lub też dotykać bezprzyczynnie stronę przeciwną” (cytuje według «Kuriera Litewskiego»). Por. też A. KOROWICKI, *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826, s. 30 i n.; S. GODEK, „*Rodzay ludzi znaiomych tam pod imieniem, Adwokatów, Patronów, Agentów, Jurystów*”, czyli *o palestrze w guberni litewskiej za panowania Pawła I*, «CPH» 63.2/2011, s. 283-303.

¹¹ Do raportu dołączono kopię wspomnianego pisma Czartoryskiego w przekładzie rosyjskim o następującej treści: „Ja przedstawiają Ministru Duchownych Dief i Narodnago Proswieszczenija zdielannoje czrez rektora Uniwersiteta mniwienie

zaakceptował postanowienie wojennego gubernatora, ale polecił mu nawet, aby dla postrachu dla innych przetrzymać Puciłowskiego w areszcie wojskowym trzy miesiące, a także zarządzić na mocy wzmiankowanych aktów o jego wydaleniu z adwokatury z zakazem prowadzenia czyichś spraw¹². Z raportu wynika ponadto, że uczyniwszy te dyspozycje, wielki książę zwrócił się do cara z sugestią o rozważenie potrzeby wydania rozkazów, które surowo zabraniałyby drukowania bez pozwolenia cenzury w Wilnie i w ogóle w guberniach polskich nie tylko mów adwokackich, ale i wszelkich dokumentów związanych z procesami sądowymi, a w ślad za tym także stosownych przepisów dla urzędów cenzorskich, co jak już wiemy, spotkało się z aprobatą monarchy. Nie może umknąć uwadze fakt, że akceptując raport Konstantego, oprócz zwykłej formuły „Byt po siemu”, cesarz dodał adnotację: „ibo knjaz Czartoriskij nie imieł prawa dawat podobnago razrieszenija”¹³.

kasatielno swobodnego pieczatanija gołosow proischodzimych w dziełach sudiebnych czerez adwokatow. Ministr soobsczalsja o siem przedmietie s Ministrom Justicii i oba po uważeniju izjasniennych przicin postanowili daby soglasno s obyknowieniem i prawami służaszczimi polskim gubernijam prisojedinionnym k Rossii, wolno adwokatam wpried piecztat gołosa bez wsjakago priepjatstwija; o czom Prawlienije Uniwersiteta sim uwiedomljaju”. F. 567, ap. 2, 1614, k. 6. Ciekawe, że D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 161 i n., wspominał o zamknięciu w 1808 r. na dwa lata drukarni pijarów w Wilnie za to, że ta wydrukowała zwyczajne sprawozdanie z procesu sądowego bez kontroli ze strony cenzury uniwersyteckiej. O organizacji tej cenzury *ibidem*, s. 158 i n.

¹² Wydaje się, że Puciłowski miał już wtedy za sobą znacznie ponad 25 lat praktyki adwokackiej. Por. K. ESTREICHER, *Bibliografia polska*, XIII, *Stulecie XV-XVIII*, Kraków 1894, s. 426, gdzie opis druku przedstawiającego stan sprawy sądowej z lipca 1799 r. Na egzemplarzu zanotowano nazwisko obrońcy – Benedykta Puciłowskiego, adwokata Sądu Głównego. Na marginesie wskażmy, że Tadeusz Puciłowski był plenipotentem litewskiej Komisji Skarbowej i adwokatem przy Trybunale Litewskim. A. STANKEVIČ, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018, s. 443; P.M. PILARCZYK, *Sądownictwo Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego w sprawach skarbowych (1765-1794)*. *Studium historyczno-prawne*, Poznań 2019, s. 127.

¹³ W wersji rękopiśmiennej rezolucję cara uzupełnia data „Warszawa, apriela 22 1825 goda”. W tym kontekście warto wspomnieć, że Czartoryski w drugim dziesięcioleciu XIX w. bezskutecznie dążył do decentralizacji cenzury, a to przez udzielenie uprawnień cenzorskich Uniwersytetu dyrektorom gimnazjów na prowincji, a to znów przez ideę ustanowienia osobnej cenzury w Krzemieńcu. D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 167 i n. Stosunek Czartoryskiego do cenzury ilustruje jego *Mowa przeciw cenzurze*

Nie ma wątpliwości, że Konstanty szybko przekazał wiadomość o carskiej rezolucji właściwym gubernatorom, a za ich pośrednictwem także innym organom według schematu, który dobrze ilustruje „Ukaz Jego Imperatorskiej Mości Samowładnącego Całą Rosją z Sądu Głównego Litewsko-Wileńskiego 2go Departamentu”¹⁴. Wynika z niego, że pismem wielkiego księcia z 24 kwietnia 1824 r. poinformowany został wileński gubernator Piotr Grigoriewicz Horn¹⁵ (należy przypuszczać, że jednocześnie także i inni), który z kolei 7 maja zwrócił się ze stosownym „przedłożeniem” do lokalnego Sądu Głównego. We wspomnianym ukazie II Departamentu czytamy, że Konstanty „w rozkazie 24 apryla za n. 829 przedpisał JW. cywilnemu gubernatorowi o zastrzeżenie przez pośrednictwo sądowniczych władz wszystkich adwokatów, aby oni w objaśnieniach swoich tak pisanych, jako też ustnie w jurysdykcjach odbywanych, nie ośmielali się pomieszczać żadnych uszczypliwych i do interesu nieposługujących wysłowień, pod obawą aresztu i usunięcia winnych na zawsze od obowiązku”. Wielki książę miał też polecić, aby „tym sposobem z nimi bez pobłażania postępując, o wszelkim podobnym wypadku donosić [...] z dołączeniem odbywanego głosu”. W konsekwencji – jak oznajmia cytowany ukaz – gubernator cywilny „o powyższym rozkazie dając wiedzieć niniejszemu Departamentowi rekwiruje objawić o tym wraz adwokatom, starannie dostrzegając aktualnej i nieodmiennej tego rozkazu egzekucji”. W następstwie tych dyspozycji Departament postanowił „Dla akuratannej i nieodmiennej egzekucji wyż wyrażonego rozkazu Jego Imperatorskiej Wysokości Cesarzewicza, aby adwokaci w objaśnieniach swoich, tak pisanych, jako i ustnie przy promocji sprawy odbywanych, a także w prośbach podających się, nie pomieszczeni i nie używali żadnych uszczypliwych

(datowana na 1816 r. i zachowana wśród „papierów o sądownictwie”). Głównym motywem jest w niej mocno stawiane twierdzenie, że cenzura jest przeciwna wszelkiemu postępowi naukowemu i moralnemu. Rkps, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, V 5242, k. 401-410 (brulion).

¹⁴ Druk z maja 1825 r. z wolnym miejscem na datę dzienną. *Zbiór ukazów...*, k. 430.

¹⁵ Horn był wicegubernatorem wileńskim od 19 lipca 1819 do 16 października 1823 r., zaś gubernatorem wileńskim od 16 października 1823 do 18 grudnia 1830 r. Por. *Gubernii Rossijskoj Imperii...*, s. 59, 62.

i do interesu nie przynależnych wyrazów, objawić tymże adwokatom w otwartej Izbie Sądowej, i wziąć na to od nich rewersa. Iżby zaś równie i w jurysdykcjach podległych ze strony adwokatów tamecznych zachowywano się, a jurysdykcje pilnie wykonania tego dostrzegali, posłać dla uczynienia rozporządzenia do sądów ziemskich i grodzkich, a także do magistratów i ratuszów ukazy”.

Dłużej zwlekał Nowosilcow. Otóż otrzymawszy od Konstantego wiadomość o carskiej rezolucji, pismem z 29 maja 1825 r. (z Warszawy)¹⁶ zwrócił się on do władz Uniwersytetu Wileńskiego, aby zalecono tamtejszemu Komitetowi Cenzury¹⁷ należytą bacność, ale także, aby

¹⁶ F. 567, ap. 2, 1614, k. 8-9 (brulion). Nowosilcow wzmiankował w nim, że o monarchszej woli zawiadomił go również pismem z 12 maja 1825 r. minister oświecenia, a to „dłja zawiszaszczago co storony mojej rasporjażenija o nadliezaszczem ispołnienii onoj”.

¹⁷ *Ustaw o cenzurze*, [w:] PSZ, XXVIII, nr 21388, s. 439-444. Na podstawie ustawy o cenzurze z 9 lipca 1804 r. (uważanej w piśmiennictwie za liberalną, a nawet za najbardziej liberalną ze wszystkich, które w Rosji obowiązywały) przy uniwersytetach tworzone komitety cenzury złożone z profesorów i magistrów. Komitety te podlegały Głównemu Zarządowi Szkół i wykonywały zadania związane z cenzurą wewnętrzną. Komitet funkcjonujący przy danym uniwersytecie oceniał dzieła wydawane przez uczelnię, sprowadzane dla niej zza granicy, a także wszystkie książki wychodzące spod pras drukarni działających w granicach okręgu naukowego, którego uniwersytet był ośrodkiem. Komitet Cenzury przy Wileńskim Uniwersytecie liczył cztery osoby. Współautorami ustawy byli książę Adam Jerzy Czartoryski i Nowosilcow. J. TRETIAK, *Z dziejów rosyjskiej cenzury*, Kraków 1894, s. 20; *Cenzura w carstwowaniu imperatora Nikołaja I*, «Russkaja Starina» 1901 (ijul), s. 154 (tekst pochodzi od redakcji, która wykorzystwała materiały komisji M.A. Korfa powołanej do opisanie panowania Mikołaja I); S.W. ROZDESTWIENSKI, *Istoriczeskij obzor...*, s. 101 i n.; N. ENGELGARDT, *Oczerk istorii russkoj cenzury w swjazi s razwitiem pieczati (1703-1903)*, S.-Peterburg 1904, s. 59 i n.; N. GAŚSIOROWSKA, *Wolność druku...*, s. 9 i n.; B. MUCHA, *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994, s. 55 i n.; B. SZYNDLER, *Dzieje cenzury...*, s. 109 i n.; Z. MEDIŠAUSKIENĖ, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas 1998, s. 18 i n.; G.W. ŻIRKOW, *Istorija cenzury w Rossii XIX-XX ww. Uczebnoje posobie dlja studentow wysszich uczebnych zawiedienij*, Moskwa 2001, s. 42 i n.; N.A. GRINCZENKO, W.S. IZMOZIK, N.G. PATRUSZEWA, D.A. ELJASZEWICZ, D.I. RASKIN, *Istorija cenzurnych uczezdienij w Wilenskoj guberni w XIX – naczale XX wieka*, «Knygotyra» 43/2004, s. 59 i n.; D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 56 i n., 158 i n.; N.A. GRINCZENKO, *Cenzurnoje wiadomstwo i jego czynowniki (1804-1863 gg.)*, [w:] *Cenzura w Rossii: istorija i sowriemiennost.*

przedstawiono mu projekt stosownego zarządzenia czyniącego zadość monarszej woli.

W odpowiedzi wystosowanej 30 czerwca 1825 r., a podpisanej przez pełniącego funkcję rektora Wacława Pelikana, donoszono, że 10 czerwca „Uniwersytetsojke Prawlienije priedpisało cenzurnomu komitetu strogoje po siemu priedmietu nabljudienije”, a także zwróciło się do gubernatorów cywilnych guberni wchodzących w skład wileńskiego okręgu naukowego, aby wydali oni zarządzenia w sprawie zawiadomienia o monarszej woli właścicieli drukarni. Ponadto informowano, że w celu opracowania żądanego projektu zarządzenia powołano na Uniwersytecie specjalny komitet złożony z profesorów: Szymona Malewskiego, Ignacego Reszki¹⁸ i Alojzego Capellego¹⁹, którym do pomocy dodano magistra Aleksandra Korowickiego²⁰. Jednocześnie uwiadamiano Nowosilcowa, że wspomniany komitet w raporcie z 16 czerwca 1825 r. wyraził pogląd, że skoro ustawa o cenzurze z 9 lipca 1804 r. powierzyła kontrolę wszystkich książek i pism tłoczonych w drukarniach

Sbornik naucznych trudow, wyp. 6, redkollegija: W.R. FIRSOW i in., Sankt-Peterburg 2013, s. 193.

¹⁸ Sz. Malewski był na Uniwersytecie Wileńskim profesorem prawa, W. Pelikan profesorem chirurgii, a I. Reszka astronomii. L. JANOWSKI, *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, wyd. pod kierunkiem R. MIENICKIEGO, Wilno 1939, s. 267-269, 327-330, 363-364. Wielokrotnie wspomina o nich D. Beauvois w cytowanej tu pracy.

¹⁹ Włoch Alojzy Capelli, profesor prawa, wykładał w Wilnie prawo rzymskie i kanoniczne. A. BUCKIEWICZ, *O byłych wyższych zakładach naukowych w Wilnie i Krzemieńcu*, 3, *Uniwersytet Wileński*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, 1602 (z. 3), s. 54, 122, 130; T. DOBSZEWICZ, *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków 1883, s. 92 i n., 97; J. BIELIŃSKI, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, II, Kraków 1899-1900, s. 478-487; L. JANOWSKI, *Słownik bio-bibliograficzny...*, s. 57-59; J. KODRĘBSKI, *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990, s. 37 i n.

²⁰ A. Korowicki wykładał prawo krajowe i rosyjskie. L. JANOWSKI, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923, s. 7, 11, 105 i n., 153; W. SOBOCIŃSKI, *Korowicki Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), XIV, Wrocław 1968-1969, s. 101-103; R. KMIECIK, *Aleksander Korowicki i jego zapomniany podręcznik procedury karnej (w 200. rocznicę urodzin Autora)*, «Palestra» 43.7-8/1998, s. 106-111; S. GODEK, *III Statut litewski...*, s. 144 i n., 154 i n.

w całym okręgu naukowym Komitetowi Cenzury przy Uniwersytecie, to konsekwentnie tylko ten organ powinien dokonywać oceny adwokackich głosów i wszystkich dokumentów dotyczących postępowań sądowych. Ponadto komitet sformułował kilka założeń, które powinny leż u podstaw projektowanego zarządzenia. Pierwszą zasadą winien być oczywiście zakaz tłoczenia wspomnianych publikacji bez aprobaty Komitetu Cenzury w drukarniach, a także na łamach „Kuriera Litewskiego”. Oprócz tego żaden urząd nie mógłby przyjąć druku, który nie był przedmiotem kontroli cenzury i nie otrzymał jej zatwierdzenia. Po drugie, pisma, o których mowa, winny być składane przez adwokatów w Komitecie Cenzury w czystej i czytelnej postaci. Po trzecie, „Cenzurnyj Komitet pri razsmatriwanii gołosow adwokatow, pozywow, manifestow i wsiech statjej po tjażebnym diełam” powinien przestrzegać przepisów ustawy o cenzurze, a zwłaszcza mieć na względzie przepis z paragrafu 15, który stanowi, że każdy komitet cenzury i każdy cenzor przy rozpatrywaniu książek i pism czuwa nad tym, aby nie było w nich niczego przeciwnego religii, rządowi, obyczajności i godzącego w czyjąkolwiek cześć²¹. To wszystko obliguje go więc w szczególności do czuwania, aby w publikacjach nie znalazło się nic takiego, co byłoby obraźliwe dla procesujących się osób, sądu i urzędników, a tym bardziej co odnosiłoby się do polityki. Po czwarte, zgodnie z przepisem paragrafu 23 wspomnianej ustawy Komitet Cenzury nie powinien zbyt długo przetrzymywać dostarczonych materiałów, ale „rasporjaditsja daby w dien po krajnej mierie szest pisannych listow było razsmotriennych i podpisannych”. Poza tym przepisany ustawą o cenzurze i osobnymi zarządzeniami porządek odnoszący się do zasad poświadczania rękopisów, wystawiania biletów na ich publikację drukiem, a także dostarczania Komitetowi określonej liczby wydanych egzemplarzy, powinien być ściśle zachowywany. Wreszcie przepisy projektowanego zarządzenia (zgodnie z paragrafem 6 ustawy o cenzurze) nie odnosiłyby się do wszelkiego rodzaju obwieszczeń urzędowych zamieszczanych w „Kurierze Litewskim”. Pelikan kończył swe doniesienie: „Takoj projekt komiteta

²¹ Por. też S. GÓRSKI, *Z dziejów cenzury w Polsce*, «Biblioteka Warszawska» 4/1905, s. 464.

Uniwersitetskoje Prawlienije czest imiejet priedstawit na blagousmotrienije Waszego Wysokopriewoschoditelstwa”²².

Wydaje się, że autorzy projektu nie wykazali się szczególną inwencją. Jego założenia wiernie reprodukuje wybrane wymogi ustawy o cenzurze, przysposabiając je jedynie do specyfiki pism procesowych.

Teraz Nowosilcow pospieszył z datowanym na 26 lipca 1825 r. (z Warszawy) raportem do Konstantego, w którym zreferował wyniki swoich działań, odnosząc się szczegółowo do treści omówionej wyżej korespondencji z władzami Uniwersytetu, a zwłaszcza przesłanego mu projektu zarządzenia. Rosyjski dygnitarz konkludował: „Takowoje rasporżazhenije o razsmatriwanii wpried adwokatskich gołosow i drugich po tjażebnym diełam bumag nachodja sootwietstwujuszczim Wysoczajszej o tom Jego Impieratorskago Wieliczestwa wolie, ja odobrił onoje i priedpisał Uniwersitetskomu Prawlieniju postawit onoje w rukowodstwo sostojaszczemu pri Wilenskom Uniwersitietie Cenzurnomu Komitetu” i w ślad za tym zapowiadał rozesłanie stosownych doniesień naczelnikom guberni wchodzących w skład wileńskiego okręgu naukowego, a to dla „soobraznogo s ich storony komu sledujet priedpisanija”²³.

Dziwne, ale z podobnym w treści pismem Nowosilcow wystąpił do ministra oświecenia dopiero 30 września²⁴, a do władz uniwersyteckich (wbrew temu, co raportował Konstantemu) 4 października 1825 r.²⁵ W tym ostatnim kurator pisał przecież: „Razsmotriew izłożennyja w priedstawlennii ko mnie onago Prawlienija ot 30 minuwszago ijunja No. 2593 prawała sostawliennyja dlja nabljudienija cenzury, pri razsmatrywaniu otdawajemych w pieczat gołosow adwokatskich i drugich po tjażebnym diełam bumag, i nachodja prawała sii sootwietstwujusz-

²² F. 567, ap. 2, 1614, k. 10-13.

²³ *Ibidem*, k. 14-18 (wersja na czysto z poprawkami?). W rękopisie data jest bardzo czytelna, ale przekreślona.

²⁴ *Ibidem*, k. 19-22 (brulion). Ministrem był wtedy Aleksandr Semenowicz Szizkow, który piastował tę funkcję od 15 maja 1824 do 25 kwietnia 1828 r. Por. S.W. ROŻDESTWIENSKIJ, *Istoriczeskij oborz...*, s. 162 i n.; W. TROCKIJ, *Szizkow Aleksandr Semenowicz* [w:] *Russkij Biograficzeskij Słowar* (dalej: RBS), XXIII, S.-Peterburg 1911, s. 316-320.

²⁵ F. 567, ap. 2, 1614, k. 23 (powołane w piśmie numery jednoznacznie wskazują, że jest ono odpowiedzią na pismo władz Uniwersytetu z 30 czerwca 1825 r.).

czymi Wysoczajszej o tom Jego Impieratorskago Wieliczeztwa wolie, przedłagaju Prawlieniju Uniwersiteta postawit onyja w niepriemiennoje rukowodstwo sostojaszczemu pri Wilenskom Uniwesritetie Cenzurnomu Komitetu. O kakowom rasporżażenii donoszu ja nynie Gospodinu Ministru Narodnago Proswieszczenija, a wmiestie s tem soobszczaju onoje GG. Naczalnikom gubernij sostawljajuszczich uczebnyj okrug Wilenskago Uniwersiteta, dlja podlieżaszczich s ich storony rasporżażenij”.

Wbrew zapowiedzi Nowosilcow nie spieszył się bardzo z ekspedycją do gubernatorów (kijowskiego, witebskiego, mohylewskiego, wileńskiego, grodzieńskiego, mińskiego, wołyńskiego, podolskiego) oraz naczelnika obwodu białostockiego stosownych zawiadomień o wydaniu nowych przepisów o cenzurze, skoro sporządzony na brudno szkie jednobrzmiących pism do nich adresowanych (z kolejnymi numerami porządkowymi) datowany był na 3 grudnia 1825 r. (z Warszawy)²⁶. Ostatecznie na pewno zostały one zaopatrzone we wspomnianą datę, bowiem powołują się na nią pochodzące ze stycznia, zachowane w oryginałach, odpowiedzi cywilnych gubernatorów – Wincentego Gieczewicza (mińskiego), Michała Andrzejkowicza (wołyńskiego) i Michała Bobiatyńskiego (grodzieńskiego)²⁷. Andrzejkowicz obszerniej raportował, że przekazał otrzymane „prawila o cenzurze” lokalnemu II Departamentowi Sądu Głównego z poleceniem, aby ten „objawiw onyja k nadlieżaszczemu ispołnieniju podczinionnym adwokatam” sam także niestrudzenie czuwał nad ich przestrzeganiem. Gubernator informował

²⁶ *Ibidem*, k. 24-25.

²⁷ *Ibidem*, k. 26-33. Wincenty Gieczewicz od 25 października 1816 r. piastował funkcję wicegubernatora, a od 31 grudnia 1818 r. gubernatora mińskiego. Biogramy: E.K. ALEKSANDROWICZ, *Gieczan-Gieczewicz Wikientij Iwanowicz*, [w:] RBS, V, red. N.P. CZUŁKOW, Moskwa 1916, s. 166; H. MOŚCICKI, *Gieczewicz Wincenty*, [w:] PSB, VII, Kraków 1949-1958, s. 424. Michał Andrzejkowicz był od 5 lutego 1819 do 30 października 1824 r. gubernatorem grodzieńskim, a następnie od tegoż dnia (do dymisji w roku 1827) gubernatorem wołyńskim. J. IWASZKIEWICZ, *Andrzejkowicz-Butowt Michał*, PSB, I, Kraków 1935, s. 111. Michał Bobiatyński był od 30 października 1824 do 14 sierpnia 1831 r. gubernatorem grodzieńskim. Biogram (bez wskazania autora) – *Bobiatyńskij Michaił Trofimowicz*, [w:] RBS, III, red. A.A. POŁOWCOW, S.-Petersburg 1908, s. 126-127; H. MOŚCICKI, *Bobiatyński Michał*, [w:] PSB, II, Kraków 1936, s. 152. Por. też *Gubernii Rossijskoj Imperii...*, s. 62, 100.

też, że „prawila” dostarczono także do sądów powiatowych, magistratów miejskich, oczywiście do rządu gubernialnego, jak również „k swiedieniju i dołżnomu w nużnom słuczaje rukowodstwu [...] Gławnago Suda w pierwyj i wriemiennyj ugołownyj Departamenty”. Nie obyło się jednak bez komplikacji. Gubernator grodzieński informował Nowosilcowa, że 14 stycznia 1826 r. odbyło się posiedzenie miejscowego rządu gubernialnego, na którym „sostojalos [...] postanowlienije o zatrudnienii w ispołnienii cenzurnych prawil po niesostojaniju zdzies uniwersiteta”²⁸. Na czym polegały trudności? Otóż z protokołu posiedzenia rządu gubernialnego wynika, że zaraz po przekazaniu władzom guberni grodzieńskiej carskiej woli wyrażonej aktem z kwietnia 1825 r., obwieszczono ją lokalnym urzędom (korespondencję w tej sprawie prowadzono, jak się wydaje, już od drugiej połowy maja), a rząd gubernialny zabronił miejscowej drukarni drukowania pism adwokackich bez pozwolenia cenzury. Zakaz ten spowodował jednak od razu negatywne skutki w praktyce sądowej, na co zwracał uwagę gubernatorowi cywilnemu II Departament Sądu Głównego. Jego urzędnicy wskazywali, że „po powodu oznaczennago rasporjażenija Gubernaskago Prawlienija o wosprieszczenii zdieszniej wolnoj tipografii pieczatanija objasnienij adwokatami po graždanskim diełam izłagajemych, nazywajemych produktami, replikami i petitami bez pozwołenija cenzury [...] II Departament ispytywajet nie małuju ostanowku i zatrudnienije w słuszanii aktoratowych dieł, pod razsmotrienije jego postupajuszczich”, a w związku z tym proponowali także podjęcie pewnych środków zaradczych. Prosili mianowicie, aby wobec braku komitetu cenzury w Grodnie, dla uniknięcia zwłoki oraz trudności w prowadzeniu spraw sądowych, zezwolić jednak miejscowej drukarni na druk adwokackich pism, natomiast sąd w ramach swych obowiązków czuwałby nad tym, aby nie było w nich jakichkolwiek „protiwuzakonnych izjasnienij”²⁹. Rząd gubernialny, rozpatrując tę

²⁸ Wraz z datowanym na 26 stycznia 1826 r. pismem gubernatora Nowosilcowa otrzymał uwierzytelniony odpis protokołu z tego posiedzenia. F. 567, ap. 2, 1614, k. 28-33.

²⁹ Ciekawe, że podobne, trzeba przyznać dość oczywiste i naturalne rozwiązanie proponowano władzom nieco wcześniej w Królestwie Polskim. Oto w październiku 1820 r. trybunał cywilny I instancji województwa sandomierskiego zwrócił się z prośbą do rządowej Komisji Sprawiedliwości, aby przepisy o poddawaniu cenzurze wszelkich

kwestię w czasie, gdy brak było jeszcze zapowiadanych pismem Konstantego zarządzeń ministrów oświecenia i sprawiedliwości w sprawie ustanowienia cenzury, a dyspozycje rządu odnosiły się właściwie do ich wykonania, przystał na tymczasowe stosowanie proponowanego przez urzędników sądu Głównego rozwiązania. Czuwać nad pismami adwokackimi miał więc II Departament, a oprócz tego wszystkie urzędy, do których trafiają adwokackie pisma. Pytany teraz (w styczniu 1826 r.) o zdanie Nowosilcow nie wyraził zgody na żaden wyjątek. Odmowę uzasadnił tym, że wprowadzane zasady są jednolite dla wszystkich polskich guberni i mimo to, że niektóre z nich są jeszcze bardziej oddalone od Uniwersytetu w Wilnie, nie notują u siebie trudności, których doświadczył II Departament grodzieńskiego Sądu Głównego³⁰.

Echa projektu stworzonego przez uczelniany komitet pobrzmięją w ustawie o cenzurze z 10 czerwca 1826 r.³¹ W złożonym zaledwie z dwóch paragrafów rozdziale XVII („O głosach adwokackich,

pism nie były stosowane do pism sądowych, gdyż nie przedstawiają one żadnego niebezpieczeństwa politycznego, a zwłoka w terminach ogłoszeń może spowodować duże i niepotrzebne koszty. Jednocześnie zastrzegano, że w przypadku, gdyby wspomniane zwolnienie było jednak dla władz nie do zaakceptowania ze względów politycznych, to wówczas należałoby starać się o uzyskanie upoważnienia do cenzurowania pism sądowych, które byłoby w gestii prezesów trybunałów albo wybranych sędziów lub prokuratorów, aby tylko nie pozostawiać tych czynności w gestii wydziałów policyjnych komisji wojewódzkich. Sprawa była ponad dwa lata przedmiotem kontrowersji i utarczek między komisjami Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych, aż wreszcie rozkazem namiestnika z 3 grudnia 1822 r. zarządzono, aby wszystkie indukty sądowe (drukowane lub litografowane) uzyskiwały akceptację i trybunału, i zwyczajnej cenzury. Praktyka poszła jeszcze dalej, bo zalecano nawet, aby i inne pisma sądowe (obwieszczenia o sprzedażach, drukowane przez obrońców wyroki) były przeglądane przez prezesów trybunałów, a w powiatach przez podśędków. Obszerniej N. GAŚTOROWSKA, *Wolność druku...*, s. 163 i n.

³⁰ Pismo Nowosilcowa (brulion) nosi datę 18 maja 1826 r. (z Warszawy). F. 567, ap. 2, 1614, k. 34-35.

³¹ *Wysoczjsze utwierdzionnyj Ustaw o Cenzurje*, [w:] PSZ (sobr. 2), I, nr 403, s. 550-571. O tym obszernym akcie: S.W. ROŻDESTWIENSKIJ, *Istoriczeskij obzor...*, s. 216 i n.; G.W. ŻIRKOW, *Istorija cenzury...*, s. 56 i n. Ustawa ta uchodzi „za najbardziej restrykcyjną ze wszystkich kiedykolwiek obowiązujących w Rosji”. Por. J. KOSTECKI, *Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865-1904*, Warszawa 2011, s. 31 (przyp. 5).

pozwach, manifestach i innych artykułach procesowych w guberniach od Polski przyłączonych”) czytamy: „Wileński Komitet Cenzury przy aprobowaniu wszystkich takowych pism do druku, powinien się ściśle trzymać prawideł w par. 165-168 Ustawy dla Cenzury, a w szczególności przestrzegać, żeby w nich nie było nic obrażającego dla osób prawujących się, równie też dla sędziów i urzędników, tudzież żeby w nich nie było żadnych ubocznych rozpraw” (paragraf 201), i dalej: „Komitet Cenzury nie powinien zatrzymywać głosów adwokackich i innych artykułów procesowych oddawanych do jego przejrzenia, ale powinien tak się urządzać, żeby na dzień sześć przynajmniej pisanych arkuszy było przejrano” (paragraf 202)³². W związku z wydaniem nowej ustawy Komitet Cenzury przy Wileńskim Uniwersytecie został zamknięty i na jego miejsce powołano w sierpniu 1827 r. złożony z trzech osób Wileński Komitet Cenzury³³. Z datowanego na 19 sierpnia 1828 r. sprawozdania

³² *Ustawa cenzury*, Wilno 1827, s. 92 i n. (wydanie J. Zawadzkiego zawiera tekst polski i rosyjski w układzie równoległym). Wspomniany paragraf 165 zabraniał publikowania jakichkolwiek dzieł (autora, tłumacza, artysty) naruszających obowiązek wierności poddanego względem osoby cesarza oraz szacunku dla domu monarszego. Za złamanie zakazu przewidziano uwięzienie i ukaranie sprawcy (tj. wspomnianych osób) zgodnie z prawem. Paragraf 166 zabraniał ogłaszania jakiegokolwiek buntowniczego „płodu literatury” wymierzonego w rząd i władze przez niego ustanowione, a paragraf 167 obligował cenzorów do troski o to, aby w publikacjach (właściwie mowa tam o każdym rodzaju „płodzie”) nie znalazło się nic, co osłabiałoby uczucia uległości, wierności i dobrowolnego posłuszeństwa władzy najwyższej i prawom krajowym. Paragraf 168 obejmował zakazem każde dzieło, które zawierałoby krytykę rządu monarchicznego. *Ibidem*, s. 78 i n. Podkreślmy jeszcze swego rodzaju wyjątkowość przepisów z paragrafów 201 i 202, umieszczonych w osobnym rozdziale. Widać ją zwłaszcza na tle paragrafu 143, który stanowił: „Zabrania się drukować zapiski ludzi prywatnych w sprawach sądowych, wyjąwszy odbywające się w przyłączonych od Polski guberniach, na jaki koniec, Wileński Komitet Cenzury, ma osobne niżej w par. 201 i 202 oznaczone prawidła”. *Ibidem*, s. 71.

³³ N.A. GRINCZENKO, W.S. IZMOZIK, N.G. PATRUSZEWA, D.A. ELJASZEWICZ, D.I. RASKIN, *Istorija cenzurnych uczeżdienij w Wilenskoj gubernii...*, s. 60. Nawiasem mówiąc, w kontekście tego, co powiedziano wyżej, dziwi nieco pogląd tych autorów, przywołujących paragraf 201 ustawy i twierdzących, że: „W 1820-1830 gg. Wilenskiej cenzurny komitet kontrolował wydanie sudiiebnych bumag, napieczatannych w zapadnych gubernijach. S 1825 g. po prinjatomu w polskich gubernijach sudoproizwodstwu na osnovanii ukaza wielikogo knjazja Konstantina Pawłowicza oni rassmatriwalis nie

z działalności Komitetu wynika, że wśród 417 dopuszczonych do druku publikacji w języku polskim (a te stanowiły ogromną większość) aż 215 to broszury ilustrujące stan procesów sądowych³⁴.

O CENZURZE PISM ADWOKACKICH W TZW. POLSKICH GUBERNIACH
CESARSTWA ROSYJSKIEGO W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Streszczenie

W połowie lat 20. XIX w. głośny był na Litwie przypadek karnego usunięcia z palestry Benedykta Puciłowskiego za niefrasobliwe słowa wypowiedziane przed sądem na temat barbarzyńskiego charakteru ukazu. Eksces Puciłowskiego spowodował, że władze rosyjskie wprowadziły cenzurę druków adwokackich. Na proces opracowywania stosownych przepisów rzuca nieco światła korespondencja urzędowa zachowana w zbiorach wileńskich.

sudiebnymi organami a cenzuroj”. *Ibidem*, s. 61. Może jest on rezultatem przesadnego uproszczenia. Niezależnie od tego warto podnieść, że wspomniani autorzy zwrócili uwagę na ciekawą okoliczność (por. *ibidem*), a mianowicie na fakt, że w 1829 r., a więc po wydaniu 22 kwietnia 1828 r. nowej ustawy o cenzurze (*Wysoczjsze utwierdżionnyj Ustaw o Cenzurie*, [w:] PSZ (sobr. 2), III, 1, nr 1979, s. 459-478) wyznaczono jednak czterech dodatkowych cenzorów – po jednym w Mińsku, Grodnie, Żytomierzu i Kamieńcu Podolskim, których zadaniem była ocena pism procesowych. Byli oni nauczycielami miejscowych szkół, pobierającymi dodatkowo z tytułu funkcji cenzorskich po 800 rubli srebrem rocznie. Podlegali Wileńskiemu Komitetowi Cenzury. Jeśli tak, to wydaje się, że znaleziono jednak pewien sposób na to, aby oszczędzić zainteresowanym fatygi w wysyłaniu pism procesowych do odległego komitetu cenzury. O ustawach z lat 1826 i 1828: *Cenzura w carstwowanije...*, «Russkaja Starina» 1901 (awgust), s. 395-404; N. ENGELGARDT, *Oczerk...*, s. 79 i n.; B. MUCHA, *Dzieje cenzury...*, s. 81 i n.; Z. MEDIŠAUSKIENĖ, *Rusijos cenzūra...*, s. 67 i n.; G.W. ŽIRKOW, *Istorija cenzury...*, s. 56 i n.; D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 167 i n., 170 i n.; N.A. GRINCZENKO, *Cenzurnoje wiedzomstwo*, s. 197 i n.

³⁴ D. BEAUVOIS, *Wilno – polska stolica...*, s. 171 i n.

ON THE CENSORSHIP OF ATTORNEYS' WRITINGS IN THE POLISH
GOVERNORATES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIRST HALF
OF THE 19TH CENTUR

Summary

In the mid-1820s, there was a famous case in Lithuania of the disciplinary removal of Benedykt Puciłowski from the bar for careless words spoken before the court about the barbaric nature of the ukase. Puciłowski's excess resulted in the Russian authorities' decision to introduce the censorship of attorneys' writings. The official correspondence preserved in the Vilnius collections sheds some light on the process of developing the relevant regulations.

Słowa kluczowe: adwokatura; cenzura; Litwa.

Keywords: the bar; censorship; Lithuania.

Literatura

Źródła rękopiśmienne

BUCKIEWICZ A., *O byłych wyższych zakładach naukowych w Wilnie i Krzemieńcu*, cz. 3, *Uniwersytet Wileński*, rkps, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, 1602 (z. 3).

CZARTORYSKI A.J., *Mowa przeciw cenzurze*, rkps, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, V 5242, k. 401-410 (brulion).

O zabronieniu drukowania bez cenzury mów adwokackich i o usunięciu adwokata Puciłowskiego od obowiązku, od 24 kwietnia 1825, rkps, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Vilnius), F. 567, ap. 2, 1614.

Źródła drukowane

DOBSZEWICZ T., *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*, Kraków 1883.

MORAWSKI S., *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818-1825)*, wyd. A. CZARTKOWSKI i H. MOŚCICKI, Warszawa 1924.

Akty prawne

Volumina Legum, VII, wyd. J. OHRYZKO, Petersburg 1860 (reprint Warszawa 1980).

Ukaz Jego Imperatorskiej Mości Samowładnącego Wszech Rosją z Rządzącego Senatu: Rządowi Gubernskiemu Litewskiemu, «Kurier Litewski» nr 40 i 41 z 16 i 20 lutego 1798 r.

Ustaw o cenzurze, [w:] PSZ, XXVIII, nr 21388, Peterburg 1830, s. 439-444.

Wysoczajsze utwierdżonnyj dokład Jego Imperatorskago Wysoczeztwa Cesarewicza i Wielikago Knajzja Konstantina Pawłowicza – O zaprieszczenii w prisojedinionnych ot Polshi gubernijach pieczatat bez censury adwokatskija rieczki i drugi ja po tjażebnym dielam bumagi, [w:] PSZ, XL, nr 30328, Peterburg 1830, s. 208-209.

Wysoczajsze utwierdżonnyj dokład Senata – O wyborze adwokatow w Litowskoj Guberni; ob otreszenii ich, o dołżnosti i o priedostawlienii wsjakoj tjażuszczejsja storonie proizwodit deło swojo i bez adwokata, [w:] PSZ, XXIV, nr 18266, Peterburg 1830, s. 817-820.

Wysoczjsze utwierdżonnyj Ustaw o Cenzurze, [w:] PSZ, (sobr. 2), I, nr 403, Sanktpeterburg 1830, s. 550-571.

Wysoczjsze utwierdżonnyj Ustaw o Cenzurze, [w:] PSZ, (sobr. 2), III, I, nr 1979, Sanktpeterburg 1830, s. 459-478.

Zbiór ukazów 1797-1829, BN w Warszawie sygn. I A 4.

Opracowania

ALEKSANDROWICZ E.K., *Gieczan-Gieczewicz Wikientij Iwanowicz*, [w:] RBS, V, red. N.P. CZUŁKOW, Moskwa 1916, s. 166.

ASKENAZY SZ., *Łukasiński*, I, Warszawa 1929 (reprint Poznań 2005).

Cenzura w carstwowanije imperatora Nikolaja I, «Russkaja Starina» 1901 (ijul), s. 151-167; (awgust), s. 395-404.

BEAUVOIS D., *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803-1832*, Wrocław 2010.

BIELIŃSKI J., *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, II, Kraków 1899-1900.

Bobiatynskij Michaił Trofimowicz, [w:] RBS, III, red. A.A. POŁOWCOW, S.-Peterburg 1908, s. 126-127.

ELJASZEWICZ D.A., *Prawitielstwiennaja polityka i jewriejskaja pieczat w Rossii 1797-1917. Oczerki istorii cenzury*, S. Peterburg, Jerusalem 1999.

ENGELGARDT N., *Oczerk istorii russkoj cenzury w swjazi s razwitiem pieczati (1703-1903)*, S.-Peterburg 1904.

ESTREICHER K., *Bibliografia polska*, XIII, *Stulecie XV-XVIII*, Kraków 1894.

GĄSIOROWSKA N., *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*, Warszawa 1916.

GODEK S., „Rodzaj ludzi znaiomych tam pod imieniem, Adwokatów, Patronów, Agentów, Jurystów”, czyli o palestrze w guberni litewskiej za panowania Pawła I, «CPH» 63.2/2011, s. 283-303.

- GODEK S., *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012.
- GÓRSKI S., *Z dziejów cenzury w Polsce*, «Biblioteka Warszawska» 4/1905, s. 454-479.
- GRINCZENKO N.A., *Cenzurnoje wiadomstwo i jego czynownicy (1804-1863 gg.)*, [w:] *Cenzura w Rosji: istorija i sowriemiennost. Sbornik naucznych trudow*, wyp. 6, redkollegija: W.R. FIRSOW I IN., Sankt-Peterburg 2013, s. 192-227.
- GRINCZENKO N.A., IZMOZIK W.S., PATRUSZEWA N.G., ELJASZEWICZ D.A., RASKIN D.I., *Istorija cenzurnych uczeżdzenij w Wilenskoj gubernii w XIX – naczale XX wieka*, «Knygotyra» 43/2004, s. 58-86.
- Gubernii Rossijskoj imperii. Istorija i rukowoditeli. 1708-1917*, red. B.W. GRYZŁÓW, Moskwa 2003.
- IWASZKIEWICZ J., *Andrzejkowicz-Butowt Michał*, [w:] PSB, I, Kraków 1935, s. 111.
- JANOWSKI L., *Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, wyd. pod kierunkiem R. MIENICKIEGO, Wilno 1939.
- JANOWSKI L., *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923.
- KMIECIK R., *Aleksander Korowicki i jego zapomniany podręcznik procedury karnej (w 200. rocznicę urodzin Autora)*, «Palestra» 43.7-8/1998, s. 106-111.
- KODRĘBSKI J., *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990.
- KOROWICKI A., *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826.
- KOSTECKI J., *Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865-1904*, Warszawa 2011.
- KRAUSHAR A., *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego (1819-1829)*, Kraków 1911.
- MAŻEWSKI L., SZLACHTA B., *Wielki Książę Konstanty jako wicekról de facto?*, [w:] *System polityczny, prawo i konstytucja Królestwa Polskiego 1815-1830. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, red. L. MAŻEWSKI, Radzymin 2013, s. 119-131.
- MEDIŠAUSKIENĖ Z., *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas 1998.
- MOŚCICKI H., *Gieczewicz Wincenty*, [w:] PSB, VII, Kraków 1949-1958, s. 424.
- MOŚCICKI H., *Bobiatyński Michał*, [w:] PSB, II, Kraków 1936, s. 152.
- MUCHA B., *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994.
- PILARCZYK P.M., *Sądownictwo Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego w sprawach skarbowych (1765-1794). Studium historyczno-prawne*, Poznań 2019.
- ROŽDESTWIENSKIJ S.W., *Istoriczeskij obzor diejatielnosti Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija 1802-1902*, S.-Peterburg 1902.
- SOBOCIŃSKI W., *Korowicki Aleksander*, [w:] PSB, XIV, Wrocław 1968-1969, s. 101-103.
- STANKEVIČ A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*. Vilnius 2018.
- SZYNDLER B., *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1993.

SZYNDLER B., *Mikołaj Nowosilcow (1762-1838). Portret carskiego inkwizytora*, Warszawa 2004.

TRETIAK J., *Z dziejów rosyjskiej cenzury*, Kraków 1894.

TROCKIJ W., *Szyszkow Aleksandr Semenowicz*, [w:] RBS, XXIII, S.-Peterburg 1911, s. 316-320.

ŻIRKOW G.W., *Istorija cenzury w Rossii XIX-XX ww. Uczebnoje posobije dlja studentow wysszich uczebnych zawiedienij*, Moskwa 2001.